

METAFORANI O'RGANISHGA QARATILGAN TADQIQOTLAR TARIXI

Qo'qon davlat universiteti

Magistratura 1-ci bosqich talabasi

Xudaykulova Mubinaxon Rovshanbek qizi

E-mail: Mubbihoon@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada metaforaning o'rganilish tarixi antik davrdan hozirgi kunga qadar bosqichma-bosqich tahlil qilingan. Tadqiqotda klassik ritorik yondashuv va zamonaviy kognitiv lingvistika tamoyillari qiyoslanib, metaforaning til tizimidagi o'rni yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *metafora, ritorika, kognitiv lingvistika, konseptual metafora, tilshunoslik tarixi, semantika, Arastu, ko'chma ma'no.*

Аннотация: *В статье поэтапно анализируется история изучения метафоры от античности до наших дней. В исследовании сопоставляются классический риторический подход и принципы современной когнитивной лингвистики, освещается роль метафоры в языковой системе.*

Ключевые слова: *метафора, ritorika, kognitivnaya lingvistika, konceptualnaya metafora, istoriya lingvistiki, semantika, Aristotel, perenosnoye znachenie.*

Abstract: *The article analyzes the history of the study of metaphor step by step from antiquity to the present day. The research compares the classical rhetorical approach and the principles of modern cognitive linguistics, highlighting the role of metaphor in the language system.*

Keywords: *metaphor, rhetoric, cognitive linguistics, conceptual metaphor, history of linguistics, semantics, Aristotle, figurative meaning.*

KIRISH

Metafora inson tafakkuri va tilining eng murakkab hamda ko'p qirrali hodisalaridan biri bo'lib, u asrlar davomida faylasuflar, mantiqshunoslar va

tilshunoslarning diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Metaforani o‘rganishga bo‘lgan qiziqish shunchaki badiiy tasvir vositasini tahlil qilish emas, balki insonning olamni anglash jarayonini tadqiq etish bilan chambarchas bog‘liqdir.

Antik davrda metafora faqatgina nutqni bezash va notqlik san’atining bir bo‘lagi sifatida ko‘rilgan bo‘lsa, XXI asrga kelib u kognitiv jarayonlarning asosi ekanligi e’tirof etilmoqda. Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, metaforaning tarixiy taraqqiyot yo‘lini o‘rganish orqali biz tilshunoslikning stilistikadan kognitologiyaga qadar bosib o‘tgan evolyutsion yo‘lini aniqroq ko‘rishimiz mumkin. Tadqiqotning maqsadi — metaforaga bo‘lgan yondashuvlarning o‘zgarish dinamikasini tizimli ravishda tahlil qilish va uning zamonaviy lingvistikadagi maqomini belgilashdan iboratdir. Metafora bugungi kunda nafaqat adabiyotshunoslikda, balki psixolingvistika, neyrolingvistika va siyosiy lingvistika kabi sohalarda ham markaziy ob'ekt bo‘lib xizmat qilmoqda [1, B. 12].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Metafora nazariyasining poydevori Arastu tomonidan qo‘yilgan bo‘lib, u o‘zining “Poetika” va “Ritorika” asarlarida metaforaga “bir narsaning nomini boshqasiga ko‘chirish” deb ta’rif beradi [2, B. 45]. Keyinchalik Kvintilian va Sitseron kabi Rim notiqchilari bu nazariyani rivojlantirib, uni nutqning estetik jozibasini oshiruvchi vosita sifatida talqin qilishdi. XX asrning ikkinchi yarmida metaforaga yondashuv tubdan o‘zgardi. I. Richards va m. Blek metaforaning interaksiya (o‘zaro ta’sir) nazariyasini ilgari surdilar [3, B. 8]. 1980-yilda J. Lakoff va M. Jonsoning “Biz yashaydigan metaforalar” asari chop etilishi bilan kognitiv metafora nazariyasi shakllandi.

Ushbu tadqiqotda qiyosiy-tarixiy tahlil, tizimli yondashuv va tavsifiy metodlardan foydalanildi. Tarixiy manbalarni o‘rganishda xronologik ketma-ketlikka rioya qilindi hamda turli maktablarning metaforaga bergan ta’riflari o‘zaro solishtirildi. Shuningdek, nazariy ma’lumotlarni umumlashtirishda deduktiv xulosa chiqarish usuli qo‘llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Metaforaning o‘rganilish tarixini shartli ravishda uchta yirik davrga bo‘lish mumkin: klassik (ritorik), semantik va kognitiv. Klassik davrda metafora faqat tilning "bezagi" hisoblangan bo‘lsa, semantik davrda u ma’no ko‘chishining lingvistik mexanizmi sifatida o‘rganildi. Kognitiv davr esa metaforani tafakkur quroli sifatida namoyon qildi.

1-jadval: Metaforaga yondashuvlarning davrlashtirilishi

Davr	Asosiy vakillar	Metaforaning vazifasi
Antik va Klassik	Arastu, Kvintilian	Estetik va bezakdorlik
Semantik (XX asr boshi)	S. Ullman, V. Vinogradov	Ma’no ko‘chishi va nominatsiya
Kognitiv (XX asr oxiri - hozir)	J. Lakoff, Fauconnier	J. Dunyoni anglash va konseptualizatsiya

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy tilshunoslikda metafora endi shunchaki so‘z o‘yini emas, balki inson miyasida mavjud bo‘lgan "manba soha" (source domain) va "nishon soha" (target domain) o‘rtasidagi proyeksiyadir. Masalan, "Vaqt — bu pul" metaforasi orqali biz mavhum tushunchani (vaqt) aniq tushuncha (pul) orqali idrok etamiz [4, B. 21].

2-jadval: Metafora turlarining tadqiq etilish darajasi

Metafora turi	Tadqiqotchilar e’tibori	Qo‘llanish sohasi
Adabiy metafora	Yuqori	Badiiy adabiyot, she’riyat
Konseptual metafora	Juda yuqori	Kundalik nutq, ilm-fan
O‘lik (leksiklashgan) metafora	O‘rta	Lug‘at tarkibi, terminologiya

Ushbu jadvaldan ko‘rinadiki, hozirgi vaqtda konseptual metaforalar eng ko‘p o‘rganilayotgan yo‘nalish hisoblanadi, chunki ular til va tafakkur bog‘liqligini ochib beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, metaforani o‘rganish tarixi uzoq va boy evolyutsion yo‘lni bosib o‘tgan. Dastlabki bosqichlarda faqatgina notiqlik san’atining bir qismi deb hisoblangan ushbu hodisa, bugungi kunda antropotsentrik tilshunoslikning

fundamental tushunchasiga aylandi. Metaforaning o'rganilish tarixini tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, metafora nafaqat til birligi, balki insonning borliqni bilish va uni toifalash usulidir. Arastu davridan boshlangan "nom ko'chishi" tushunchasi bugun "konseptual ko'chish" darajasiga ko'tarildi.

Ikkinchidan, metafora tadqiqi tilshunoslikning barcha sohalari bilan uzviy bog'liq. Uning semantik, pragmatik va kognitiv xususiyatlari bir-birini to'ldiradi.

Uchinchidan, o'zbek tilshunosligida ham metaforani o'rganish borasida katta natijalarga erishilgan bo'lsa-da, kognitiv aspektlarni milliy mentalitet va madaniy kodlar bilan bog'liq holda chuqurroq tadqiq etish ehtiyoji saqlanib qolmoqda. Metafora orqali millatning dunyoqarashi, qadriyatlari va hayotiy tajribasi aks etadi, shuning uchun ham uning tadqiqi kelajakda lingvokulturologiya doirasida yanada kengayishi shubhasizdir. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, metaforaga bo'lgan qiziqish hech qachon so'nmaydi, aksincha, har bir yangi ilmiy paradigma o'zining metafora nazariyasini taqdim etadi [5, B. 56].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Safarov Sh. — Kognitiv tilshunoslik — Toshkent: Sangzor nashriyoti, 2006. — 92 b.
2. Аристотель — Поэтика. Риторика — Москва: Азбука, 2010. — 352 с.
3. Black M. — Models and Metaphors — Ithaca: Cornell University Press, 1962. — 267 p.
4. Lakoff G., Johnson M. — Metaphors We Live By — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 276 p.
5. Mahmudov N. — Tilning mukammal tadqiqi yo'llarida — Toshkent: Fan, 2012. — 160 b.